

ALEKSANDRA STANISZEWSKA
Uniwersytet Łódzki, Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych
 <https://orcid.org/0000-0002-3362-3031>

MIŁOŚĆ, LOJALNOŚĆ CZY POWINNOŚĆ? O MAŁŻEŃSTWIE MARGRABIEGO ALEKSANDRA I PAULINY Z POTOCKICH WIEŁOPOLSKICH¹

Streszczenie

Celem artykułu jest zaprezentowanie i omówienie złożonej relacji małżeńskiej Pauliny z Potockich Wielopolskiej i jej męża, margrabiego Aleksandra Wielopolskiego oraz próba oceny na ile postawa kobiety wpisywała się w model XIX-wiecznej idealnej żony. Podstawę do opracowania tak sformułowanego tematu stanowi korespondencja wymieniana między małżonkami oraz innymi członkami rodziny, zgromadzona w Archiwum Państwowym w Kielcach, która odsłania zarówno bliską więź emocjonalną, jak i napięcia w ich relacji, a także literatura parenetyczna z okresu XIX stulecia.

Listy Pauliny z Potockich adresowane do męża odzwierciedlają jej troskę o zdrowie i sprawy partnera oraz zaangażowanie w życie rodzinne, ale także ujawniają trudności wynikające z nieobecności Aleksandra i codziennych wyzwań. Mimo pojawiających się napięć i skrywanych żalów, Paulina pozostawała lojalna i oddana, zgodnie z oczekiwaniami wobec kobiet w tamtym okresie. Analiza relacji małżonków pozwala zrozumieć dynamikę ich związku oraz rolę Pauliny w życiu i decyzjach Aleksandra, stanowiąc jednocześnie przykład typowego dziewiętnastowiecznego związku polskiej arystokracji.

Słowa kluczowe: Królestwo Polskie, XIX w., Paulina z Potockich Wielopolska, margrabia Aleksander Wielopolski, instytucja małżeństwa, rola kobiety i mężczyzny w związku, patriarchy

---

¹ Udział w konferencji *Życie prywatne Polaków w XIX wieku* „Relacje – więzi – parantele”, stanowił element projektu badawczego pn.: „W cieniu sławnego męża – życie i działalność Pauliny z Potockich Wielopolskiej w świetle archiwów rodzinnych (w tym korespondencji z margrabią z lat 1860–1862)” realizowanego ze środków pochodzących z konkursu „Doktoranckie granty badawcze” ed. 2022 finansowanym w ramach zwiększonej o 2% subwencji dla Uczelni, które przystąpiły do konkursu Inicjatywa Doskonałości – Uczelnia Badawcza.

Niniejszy artykuł został napisany i złożony do druku przed opublikowaniem wydawnictwa źródłowego pt. *„Jak Ty będziesz zadowolony, to i ja będę zadowolona”. Listy Pauliny i Aleksandra Wielopolskich z lat 1860–1862*, opr. A. Staniszevska, Łódź 2025, stanowiącego efekt realizacji wyżej wspomnianego projektu.

Pziewiętnastowieczne związki małżeńskie na ziemiach polskich funkcjonowały w patriarchalnym systemie, w którym mężczyzna pełnił dominującą rolę zarówno jako głowa rodziny, jak i zarządca majątku. Małżeństwa często zawierano z inicjatywy rodziców, kierujących się względami majątkowymi, społecznymi czy politycznymi, co podkreślało ograniczenie indywidualnych aspiracji jednostek na rzecz interesów rodowych. Kobiety, choć odgrywały istotną rolę w prowadzeniu gospodarstw domowych i wychowywaniu dzieci, były w dużej mierze podporządkowane decyzjom swoich mężów. Taki model związku odzwierciedlał nie tylko normy kulturowe epoki, ale również głęboko zakorzenioną hierarchię płci, która przenikała życie rodzinne, prawne i społeczne. Pomimo zachodzących w dziewiętnastym stuleciu przeobrażeń i ich wpływu na stopniową zmianę pozycji kobiety w rodzinie², panie musiały się mierzyć nie tylko z niesprzyjającymi im uregulowaniami prawnymi³, ale również określonymi wymogami społecznymi, których specyfika uzależniona była od płci.

Artykuł ma na celu zaprezentowanie złożonej relacji małżeńskiej Pauliny z Potockich Wielopolskiej (1813–1895) i jej męża, margrabiego Aleksandra Wielopolskiego (1803–1877), przedstawiając ją głównie w optyce kobiecej. Aby móc zrealizować taki temat, autorka postanowiła przyjrzeć się sylwetce Pauliny z Potockich, prześledzić losy jej małżeństwa z margrabią, tak aby podjąć próbę oceny tej relacji w odniesieniu do XIX-wiecznej wykładni poradnikowej.

Dzieje małżeństwa Wielopolskich, jak i samej Pauliny, cieszą się umiarkowaną popularnością wśród badaczy. Jak dotąd za najbardziej szczegółowe należy uznać opracowania autorstwa Jarosława Kity⁴, ponadto informacje na wskazany

² A. Żarnowska, *Przedmowa*, [w:] *Kobieta i społeczeństwo na ziemiach polskich w XIX wieku*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 1995, s. 3–4.

³ Kodeksy praw obowiązujące w XIX w. na centralnych ziemiach polskich, mające swoje źródło w *Code Napoléon*, miały charakter patriarchalny. Zgodnie z ich zapisami życie wszystkich członków rodziny było podporządkowane woli mężczyzny – męża i ojca. Kobiety były pozbawione praw politycznych, nie mogły rozporządzać wspólnym majątkiem, a nawet zarobionymi przez siebie pieniędzmi. Jakakolwiek z podejmowanych przez nie aktywności musiała być podparta upoważnieniem nadanym przez męża. Kolejne kodeksy sankcjonowały ich niemożność do rozporządzania swoją osobą, decydowania o miejscu zamieszkania. Tym samym pozycja kobiet w rodzinie przekładała się na tę w społeczeństwie. *Vide: Kodex Napoleona z przypisami. Xiąg trzy*, tłum. F.K. Szaniawski, Warszawa 1810; „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. 10, nr 41, b.m.w. 1825; *Prawo o małżeństwie*, [w:] *Prawo cywilne obowiązujące w guberniach Królestwa Polskiego. Z uzupełnieniami po koniec roku 1876*, zebrał K. Hube, z. 1 (*Ustawy przechodnie do Kodexu Napoleona. Kodex cywilny Królestwa Polskiego z r. 1825. Prawo o Małżeństwie z r. 1836*), Warszawa 1877, s. 207–286.

⁴ J. Kita, *Kobiety sposób postrzegania świata polityki i polityków w 1. połowie XIX wieku (studium wybranych przypadków)*, [w:] *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 2, *Portret kobiety. Polki w realiach epoki*, red. J. Kita, M. Sikorska-Kowalska, s. 9–21; J. Kita, *Rola kobiet w życiu i działalności margrabiego Aleksandra Wielopolskiego*, [w:] *Polska w XIX i XX wieku*.

temat znaleźć można w biografiach jej męża – Aleksandra⁵. Uzupełnienie tej luki było jednak możliwe przede wszystkim dzięki zbiorom zgromadzonym w Archiwum Państwowym w Kielcach (zespół Archiwum Ordynacji Myszkowskich). Kluczowa w badaniach okazała się korespondencja wymieniana między członkami rodziny, a także różnego rodzaju dzienniki i notatki osobiste. Niezwykle istotna w kontekście realizacji tematu była także analiza XIX-wiecznej literatury parenetycznej⁶, która stanowi nieocenione źródło wiedzy o ówczesnej mentalności, gdyż umożliwia poznanie zespołu wyobrażeń ludzi o świecie, uwarunkowanego przez tradycję, wiedzę, a także wyznawany system wartości.

Paulina, przyszła żona margrabiego Aleksandra Wielopolskiego, wywodziła się z rodu Pilawitów Potockich⁷. Była córką senatora wojewody Michała hr. Potockiego (1779–1855) i Ludwiki hr. Rawicz-Ostrowskiej (1787–1855). Paulina urodziła się 20 czerwca 1813 r.⁸ jako najmłodsza spośród rodzeństwa. Miała starszą siostrę Teresę (1806–1831) oraz czterech braci. Potoccy, należący do polskiej elity ziemiańskiej, zdawali sobie sprawę ze znaczenia dobrego wykształcenia, dlatego zadbali o staranną edukację swoich dzieci. Synowie pary zdobywali wiedzę m.in. w Warszawie⁹. Można przypuszczać, że również córki – Teresa i Paulina – odebrały solidne wykształcenie domowe. Chociaż dostępne źródła nie dostarczają zbyt wielu informacji o metodach ich nauczania, to na bazie ówczesnych standardów wychowania dziewcząt oraz zachowanych materiałów, które Potockie pozostawiły po sobie, można wnioskować, jakie elementy obejmowało ich kształcenie w dzieciństwie.

Spółeczeństwo i gospodarka, red. W. Caban, M.B. Markowski, J. Muszyńska, M. Przeniosło, Kielce 2013, s. 275–285.

⁵ A.M. Skałkowski, *Aleksander Wielopolski w świetle archiwów rodzinnych*, t. 1, *Margrabiego lata przedhistoryczne 1803–1860*, Warszawa 2019; idem, *Aleksander Wielopolski w świetle archiwów rodzinnych*, t. 2, *Margrabiego i Polski tragedia 1861–1877*, Warszawa 2019; Z. Stankiewicz, *Dzieje wielkości i upadku Aleksandra Wielopolskiego*, Warszawa 1967; A. Żor, *Ropucha: studium odrzucenia*, Toruń 2007.

⁶ Dla przykładu można wymienić: K. z Tańskich Hoffmanowa, *Pamiętka po dobrej matce, czyli ostatnie jej rady dla córki*, przedmowa P. Krakowowa, Warszawa 1872; J.H. Meynier, *Wzór dla dziewcząt iak się przyzwocie ukształcać powinny*, tłum. E.W. Kainke, Wrocław 1822; E. Pradel, *Sztuka podobania się mężowi*, Warszawa 1834; Z. z Czartoryskich Zamoyska, *Rady matki spisane dla córki w dzień ślubu*, Warszawa 1825.

⁷ Dzieje Pauliny z Potockich Wielopolskiej autorka przytaczała także na łamach tomu 13. serii *Życie prywatne Polaków w XIX wieku* w artykule pt. „Omylna piękność i marna jest próżność. Niewiasta bojąca się Boga będzie chwalona”. *Uroczystości pogrzebowe Teresy i Pauliny z Potockich Wielopolskich*, [w:] *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 13, „Requiem”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2025, s. 193–205.

⁸ Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie, Księgi metrykalne parafii rzymskokatolickiej św. Andrzeja w Warszawie, sygn. 176, *Księga chrztów, czerwiec 1813 r.*, k. 815.

⁹ J. Kita, *Tomasz Potocki (1809–1861). Ewolucja postaw ziemianina polskiego*, Łódź 2007, s. 107–108.

Dla przykłądu – obie siostry biegle właały językiem francuskim, co poświadczaa m.in. ich korespondencja z członkami rodziny. Oczywiście, równie sprawne były w posługiwaniu się językiem ojczystym. Istotne jest także to, że bardzo dobrze orientowały się w życiu artystycznym Królestwa Polskiego, a także interesowały się polityką, śledząc aktualne wydarzenia zarówno z kraju, jak i z Europy¹⁰. Co jednak najważniejsze z perspektywy ówczesnej wykładni poradnikowej i panujących konwenansów, siostry Potockie zostały bardzo dobrze przygotowane do pełnienia ról przykładnych żon i matek. Niestety, w tej drugiej nie miała okazji sprawdzić się starsza z córek Michała i Ludwiki¹¹.

Zarówno Teresa, jak i Paulina realizowały

przeznaczenie kobiety, które jest w istocie bardzo piękne. Jest kobieta ozdobą swojego męża, któremu oddaje najczulsze przywiązanie. Jest towarzyszką wszystkich chwil jego życia, potrafi znaleźć tysiąc okoliczności, aby mu się podobać i stać mu się miłą¹².

Co ważne, obie siostry spełniły swoje „szczególne posłannictwo” z tym samym mężczyzną – Aleksandrem margrabią Wielopolskim.

W 1826 r. Teresa z Potockich została żoną ordynata pińczowskiego. Ich małżeństwo było nie tylko korzystnym połączeniem dwóch wpływowych rodów, ale także związkiem opartym na wzajemnym szacunku i uczuciu – co w tamtym czasie nie zawsze było oczywiste. Dowodem na ich bliskość są zachowane listy pełne ciepła i romantycznych wyznań, w których wielokrotnie małżonkowie wyrażali tęsknotę podczas okresów rozłąki. Margrabia, pochłonięty obowiązkami ordynackimi i publicznymi, często wyjeżdżał, zostawiając Teresę w rezydencji w Książu lub w jej rodzinnym Chrzastowie. Dlatego szczególnie cenili chwile spędzane razem. Jednak ich szczęście nie było pełne – brak potomstwa pozostawał niewypełnioną luką w ich związku. Po śmierci Teresy w wyniku powikłań poporodowych, drogi Potockich i Wielopolskich nie rozeszyły się.

¹⁰ Paulina komentowała m.in. proces jednoczenia Włoch: Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), Archiwum Ordynacji Myszkowskich (dalej: AOM), sygn. 2/70, *List Pauliny Wielopolskiej do męża Aleksandra z lipca 1861 r.*, k. 360–361; wyrażała swoją opinię na temat równouprawnienia Żydów: APK, AOM, sygn. 2/70, *List Pauliny Wielopolskiej do męża Aleksandra z 6 października 1861 r.*, k. 272–273, a także polityki cara względem Królestwa Polskiego: APK, AOM, sygn. 2/70, *List Pauliny Wielopolskiej do męża Aleksandra z maja 1862 r.*, k. 343–343a.

¹¹ Teresa źle znosiła kolejne ciążę. Prawdopodobnie przez swoje słabe zdrowie straciła pierwsze dziecko. W 1831 r. na świat przyszła córka pary, nazwana po babci Ludwiką, jednak dziewczynka przeżyła zaledwie kilka dni, na domiar złego w chwilę po porodzie zmarła jej matka. APK, AOM, sygn. 2/63, *List Aleksandra Wielopolskiego do żony Teresy z 13 września 1828 r.*, k. 45–46; A.M. Skałkowski, *Aleksander Wielopolski...*, t. 1, s. 209.

¹² Z. z Czartoryskich Zamoyska, *op. cit.*, s. 7.

Przeciwnie – wydarzenie to zbliżyło margrabiego do młodszej córki Potockich – Pauliny. Narastające uczucie, a niewykluczone, że także i chęć podtrzymania relacji z rodziną sióstr¹³, sprawiły, że Aleksander i Paulina niedługo po śmierci Teresy wystarali się o dyspensę kościelną na ślub i pobrali 19 marca 1832 r.

Raczej nie dziwi zainteresowanie Aleksandra młodszą siostrą jego zmarłej żony. Paulinę, o której pisano: „piękna, postawna, o jasnych włosach i ciemnoniebieskich oczach”¹⁴ oraz „jedna z najpiękniejszych u nas kobiet”¹⁵ zdobiły również liczne przymioty charakteru, a ściślej posiadała ona cechy idealnej żony. Jako partnerka życiowa Wielopolskiego w wielu aspektach dostosowywała się do niego, ustępując mu¹⁶. Wspierała męża „w jego pracy, trudach, przedsięwzięciach”¹⁷, w wielu sytuacjach podnosiła na duchu, pisząc do niego m.in., że ludzie upatrują w nim wskrzesiciela narodu:

Marynia¹⁸ dziś mi pisze o nowym tłumaczeniu, „a imię jego 44”, przytoczę, chociaż zapewne do Józia to samo pisała.

A.	hrabia	Wielopolski	Margrabia	Gonzaga	Myszkowski
1	6	11	9	7	10

A razem 44¹⁹.

Ponadto Paulina przystosowywała się do jego życia oraz „gustów, życzeń”²⁰ pisała:

Wiem, że przy twoich innych zajęciach będę Cię mało widywać, ale ta odrobina mi wystarczy, żeby znieść ciężar dnia, ponieważ przyznaję, że nie sądzę, żeby moje nowe życie warszawskie było bardzo zabawne, ale kiedy już będę przy Tobie, wszystko będzie dobre²¹,

¹³ Dużą rolę w rozwoju relacji Aleksandra i Pauliny z pewnością odegrała matka sióstr, który utrzymywała ze swoim zięciem stały kontakt listowny, mianując go swoim *kochanym synkiem*, czy pisząc do niego m.in.: *nie mogłabym żyć bez Twoich listów*. APK, AOM, sygn. 2/62, *List Ludwika Potockiej do zięcia Aleksandra Wielopolskiego z 10 września 1833 r.*, k. 177.

¹⁴ A.M. Skałkowski, *Aleksander Wielopolski...*, t. 1, s. 216.

¹⁵ „Słowo” 1895, nr 60, s. 2.

¹⁶ E. Pradel, *op. cit.*, s. 116.

¹⁷ *Ibidem*, s. 117; K. z Tańskich Hoffmanowa, *op. cit.*, s. 239.

¹⁸ Maria z Walewskich Wielopolska (1841–1911) – żona Józefa Wielopolskiego (1834–1901) – syna Pauliny i Aleksandra.

¹⁹ APK, AOM, sygn. 2/70, *List Pauliny Wielopolskiej do męża Aleksandra z lipca 1861 r.*, k. 360–361.

²⁰ E. Pradel, *op. cit.*, s. 116.

²¹ APK, AOM, sygn. 2/70, *List Pauliny Wielopolskiej do męża Aleksandra 9 lipca 1862 r.*, k. 314–315.

a także wybaczała mu błędy i przewinienia²². Istotny w tym kontekście pozostaje fakt, że Paulina, podobnie jak wcześniej Teresa, cierpiała z powodu częstej i długotrwałej nieobecności Aleksandra w domu. Choć korespondencja wymieniana między margrabiną a Wielopolskim obfitowała w serdeczne i czułe słowa, mogące świadczyć o głębokim przywiązaniu, ich relacja pozostawała daleka od ideału. Paulina zdawała się dostrzegać niewierność męża i napominała go, by „piękne damy Petersburga”²³ nie sprawiły, że zapomni o swojej żonie. Uwagi te nie wywierały jednak większego wpływu na Aleksandra, który mimo zastrzeżeń małżonki dopuszczał się kolejnych zdrad²⁴. Sytuacja ta niewątpliwie pogarszała samopoczucie Pauliny, nie skłaniając jej jednak do porzucenia roli oddanej i lojalnej żony.

Warto też wspomnieć o obowiązkach, które margrabina wypełniała na co dzień. Wobec regularnych wyjazdów męża, to na jej barkach spoczywała opieka nad posiadłościami Wielopolskich, nadzorowanie przebiegu budowy pałacu w Chrobrzu²⁵, co wpisywało się w obowiązek żony, jakim było dbanie o estetykę domostwa. Tak jak inne zamożne kobiety nie wykonywała tych czynności osobiście, oczekiwano jednak od niej znajomości związanych z nimi obowiązków. To przede wszystkim do niej należało zatrudnianie służby²⁶ oraz nadzorowanie, czy właściwie wywiązuje się ona ze swoich powinności – i ten aspekt codzienności mocno wybrzmiewał w korespondencji wymienianej między małżonkami.

Polunia, jak pieśszczotliwie zwracał się do niej mąż, świetnie wywiązywała się też z kolejnego obowiązku, jakim było dbanie o reputację jej najbliższych. W końcu jej zadaniem było chronienie honoru rodziny, dlatego też powinna ona unikać nieodpowiedniego zachowania i uważać na to, by jej działania nie wpływały negatywnie na opinię rodu. W tym zakresie kobieta miała utrudnione zadanie – margrabia nie był postacią darzoną wielką sympatią, a kobieta dbała o poprawę i ocieplenie jego wizerunku, inicjując różnego rodzaju spotkania²⁷, upominając męża, gdy któreś z jego przemówień było zbyt ostre²⁸, czy też

²² J.H. Meynier, *op. cit.*, s. 144–145.

²³ APK, AOM, sygn. 2/70, *List Pauliny Wielopolskiej do męża Aleksandra z 24 stycznia 1862 r.*, k. 322–323.

²⁴ Na temat niewierności margrabiego: J. Kita, *Rola kobiet...*, s. 275–285.

²⁵ APK, AOM, sygn. 2/70, *List Pauliny Wielopolskiej do męża Aleksandra z 15 września 1860 r.*, k. 247.

²⁶ APK, AOM, sygn. 2/70, *List Pauliny Wielopolskiej do męża Aleksandra z kwietnia 1860 r.*, k. 224–225.

²⁷ APK, AOM, sygn. 2/70, *List Pauliny Wielopolskiej do męża Aleksandra z kwietnia 1861 r.*, k. 262–263.

²⁸ *Ibidem*.

pilnując go, aby wspierał służbę i je bliskich – jak wtedy, gdy chorowała matka jednej z pokojówek²⁹.

Paulina także w innych aspektach świetnie wywiązywała się z narzuconych jej zadań przez tradycje i konwenanse. Podobnie jak idealna dziewiętnastowieczna kobieta była pobożna i aktywnie uczestniczyła w praktykach religijnych, co przekładało się na wspieranie duchowe życia rodziny i przekazywanie jej wartości płynących z rozwiniętej duchowości³⁰, które jednak nie zawsze do jej dzieci i męża docierały. Dla przykładu starszy z jej synów – Zygmunt – ignorował uwagi matki dotyczące nieodpowiedniego zachowania względem służby, na co ta później żaliła się mężowi:

Nie mamy prawa odsyłać służącego, a w szczególności ojca rodziny, nie powiadamiając go o tym na 3 miesiące wcześniej, aby mógł poszukać sobie innego miejsca. Uważam, że tutaj Zygmunt się nie popisał, zwłaszcza że mu o tym pisałam w liście i również na to ten biedny człowiek się skarży³¹.

Margrabina miała także swoje zasługi w instalacji zakonu felicjanek w ich włościach. 18 sierpnia 1861 r. Paulina sprowadziła do Chrobrza przedstawicielki żeńskiego zgromadzenia felicjanek, utworzonego w Warszawie w 1855 r. Działanie to pozostawało w związku z objęciem przez Aleksandra stanowiska Dyrektora Głównego Prezydującego w Komisji Rządowej Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i – jak wskazywała siostra Bonawentura:

[Margrabina] (...) nie chcąc ludu swego zostawić osieroconego, będąc dla nich prawdziwą matką i opiekunką, zapagnęła sprowadzić Siostry, by ją zastąpiły, tak wpływem moralnym, nauczaniem dzieci, jak również niesieniem pomocy chorym po chatach i przychodzących do nich po radę³².

Przechodząc do tego co najważniejsze z perspektywy XIX-wiecznych moralistów – druga żona margrabiego, w przeciwieństwie do swojej starszej siostry, doświadczyła piękna, ale też trudów macierzyństwa. Ze związku Pauliny i Aleksandra narodziło się trzech synów: Zygmunt Andrzej (1833–1902),

²⁹ APK, AOM, sygn. 2/70, *List Pauliny Wielopolskiej do męża Aleksandra z 26 kwietnia 1860 r.*, k. 228–229; APK, AOM, sygn. 2/70, *List Pauliny Wielopolskiej do męża Aleksandra z kwietnia 1861 r.*, k. 290–291.

³⁰ Z. z Czartoryskich Zamoyska, *op. cit.*, s. 2.

³¹ APK, AOM, sygn. 2/70, *List Pauliny Wielopolskiej do męża Aleksandra z 1862 r.*, k. 308–309.

³² Za: P. Bochniak, *Felicjanki z Chrobrza*, <https://chroberz.info/serwis/index.php/czy-wiesz-ze/1895-siostry-felicjanki-z-chrobrza> [dostęp: 01.12.2024]. Więcej: F. Duchniewski, G. Bartoszewski, *Powstanie Zgromadzenia Felicjanek*, „Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawnohistoryczny” 1968, nr 11, s. 109–151.

Józef (1834–1901) oraz Władysław (1837–1849), który jednak nie dożył dojrzałego wieku – co było ogromnym ciosem dla obojga rodziców³³.

Pewnym odstępstwem od obrazu Pauliny jako idealnej, zdaniem ówczesnych, żony były działania, którymi wpływała na decyzje Wielopolskiego – margrabina aktywnie wspierała męża w podejmowanych działaniach politycznych, służąc mu radą, informując o nastrojach społecznych oraz przekazując opinie formułowane przez znaczące postacie wywodzące się z kręgów elit politycznych i ziemiańskich.

Pierwszym momentem, kiedy możemy odnotować większy wpływ Pauliny z Potockich Wielopolskiej na działania jej męża, czy też inaczej mówiąc, pomoc, jaką dostarczała swojemu partnerowi, było wsparcie przy formułowaniu i rozpowszechnieniu listu do kanclerza Metternicha w 1846 r. W wydawnictwach źródłowych oraz opracowaniach pojawiają się informacje, iż to Paulina pisała ten tekst, a następnie go rozpowszechniała. Dla przykładu: Paweł Popiel³⁴ pisał: „Przyjechawszy do Wrocławia za interesem, widziałem się z Wielopolskim, który właśnie podyktował był swej żonie list”³⁵. Znaczące są w tym kontekście także fragmenty korespondencji z 1846 r., kiedy to małżonkowie często wspominali o „haftowanych chusteczkach” Aleksandra³⁶.

Najbardziej wpływ Pauliny na działania męża uwidocznił się w latach 1860–1862, kiedy to Aleksander sięgał po najwyższe urzędy. To właśnie wtedy córka Michała i Ludwika pośredniczyła w kontaktach męża z jego współpracownikami, w tym przede wszystkim Antonim Zygmuntem Helclem (1808–1870) – prawnikiem, historykiem prawa polskiego, swoim bratem – ziemianinem – Tomaszem hr. Potockim (1809–1861), czy Juliuszem Enochem (1822–1880) – prawnikiem, działaczem politycznym, a wreszcie najbliższym doradcą margrabiego. To właśnie Paulina zbierała, a następnie przekazywała mężowi informacje dotyczące wydarzeń w Królestwie Polskim, gdy ten przebywał w Petersburgu, sondowała nastroje wśród elit i społeczeństwa, ale też podnosiła ukochanego na duchu i wspierała dobrym słowem. Pisała np.:

Wiem od Witolda [Potockiego]³⁷, że tutaj też jest zwrot na Twoją korzyść, tylko wydaje nam się, że dla wielu jesteś koniecznym złem, tzn. że oni czują, że Ty jesteś im niezbędny i ich złości to, że właśnie Ty masz więcej rozumu

³³ A.M. Skałkowski, *Aleksander Wielopolski...*, t. 1, s. 315.

³⁴ Paweł Popiel (1807–1892) – polityk, publicysta, konserwator zabytków, działacz stronnictwa stańczyków, współzałożyciel „Czasu” i Towarzystwa Naukowego Krakowskiego. W latach 1874–1881 poseł na sejm galicyjski.

³⁵ P. Popiel, *Pamiętniki*, Kraków 1927, s. 102.

³⁶ J. Kita, *Kobiece sposoby...*, s. 17–18.

³⁷ Witold Potocki (1837–1885) – syn Henryka – brata Pauliny – i Heleny z Sułkowskich Potockich.

i charakteru niż inni. Co do charakteru ja widzę nawet, że mimo wszystko oni będą mogli tylko podziwiać u Ciebie, mówię mimo wszystko, ponieważ dla tego, niektórych wiele kosztuje podziwiać tam, gdzie chcieliby krytykować³⁸,

czy też:

Wiesz jest trochę spokojniejsza i wydaje się, że się uspokaja³⁹, ale podobno są dziwne rzeczy do powiedzenia na ten temat i wolę ich nie powierzać papierowi. Wydaje się, że tam jest więcej rozsądnych ludzi niż tutaj, zdrowiej osądzają twoją postawę, czekają i mają nadzieję. Tutaj nic się nie zmieniło od przedwczoraj uważam, że lepiej jest pogardzać niż się denerwować, myślę, że wszystkie te [artykuły] „Czasu” dzisiejsze to echa i jednocześnie motor plotek⁴⁰.

Ponadto:

Druga nowina z równie pewnego źródła, w niedzielę, to znaczy wczoraj, jeden generał, którego nazwiska nie podano, złożył propozycję (...), żeby otoczyć kościół protestancki podczas mszy, chociaż tam nie śpiewano, ale ponoć, aby zapobiec śpiewom, ta propozycja została przedstawiona generałowi Lüdersowi i ten ostatni ją odrzucił. Ale na tym się nie skończyło! Ten sam generał ponowił propozycję i Lüders na nią odpowiedział, mówiąc, że postawi przed Radą generałów [karnie] tego, który ośmieliłby się to zrobić⁴¹.

Wspominając o innych zasługach Pauliny, warto zaznaczyć, że margrabina nadzorowała kwestię publikacji wydawnictwa o zasobach Biblioteki Ordynacji Myszkowskiej⁴². Kontaktowała się wtedy z wydawcami⁴³ ponadto,

³⁸ APK, AOM, sygn. 2/70, *List Pauliny Wielopolskiej do męża Aleksandra z 11 lipca 1861 r.*, k. 268–269.

³⁹ List ten Paulina pisała do męża po wprowadzeniu ustawy o zbiegowiskach, która przygotowana została przez Wielopolskiego, a przedłożona w nocy z 7 na 8 kwietnia 1861 r. do podpisu namiestnikowi Królestwa Polskiego – Michałowi Goraczkowowi (1793–1861). Ustawa zakładała, że manifestujący tłum będzie wzywany do rozejścia się przez urzędników cywilnych przy trzykrotnym biciu na bębny na wzór angielski. Po nieusłuchaniu tych wezwań miała zostać użyta siła zbrojna. Demonstrantów karać miały sądy cywilne. S. Kieniewicz, *Powstanie styczniowe*, Warszawa 1972, s. 148.

⁴⁰ APK, AOM, sygn. 2/70, *List Pauliny Wielopolskiej do męża Aleksandra z kwietnia 1861 r.*, k. 290–291.

⁴¹ APK, AOM, sygn. 2/70, *List Pauliny Wielopolskiej do męża Aleksandra z 11 listopada 1861 r.*, k. 300–301.

⁴² *Biblioteka Ordynacji Myszkowskiej. Zapis Konstantego Świdzińskiego. Rok 1860*, Kraków 1860.

⁴³ APK, AOM, sygn. 2/70, *List Pauliny Wielopolskiej do męża Aleksandra z 24 sierpnia 1860 r.*, k. 239–240.

konsultowała kwestie wstępu do publikacji, zbierała opinię na temat fragmentów pisanych przez Antoniego Helcla:

Przesyłam Ci (...), przedmowę P[ana]. Helcla, którą tutaj tak chwali się pod niebiosą, P[an]. Roman [Załoski]⁴⁴ mu jej gratulował przy mnie, mówiąc, że czytał ją w rękopisie u P[ana]. Adama [Potockiego]⁴⁵ albo u P[ana]. [Pawła] Popiela, już sama nie wiem⁴⁶,

dzieliła się z Aleksandrem swoimi opiniami na jej temat:

My ją [przedmowę A. Helcla] właśnie przeczytaliśmy, ma bardzo piękne fragmenty i wyrażenia bardzo pospolite i to co mi sprawia przykrość, to to, że on mówi o sobie, jakby to on był tym, co wydaje te listy⁴⁷,

a także przekazywała wszystkie informacje mężowi. Córka Michała i Ludwiki Potockich dzieliła się także swoimi przemyśleniami z mężem dotyczącymi spadku po Konstantym Świdzińskim, pisząc do męża m.in. „Zmartwi Cię teraz, ta prawda, ale dawno ta cała Sulgowszczyzna jest jak chorobliwy wrzód, którego nie można bez bólu się pozbyć”⁴⁸, przedstawiała mu swoje pomysły na rozwiązanie tej palącej kwestii⁴⁹ oraz konsultowała je z zaufanymi współpracownikami Aleksandra.

Paulina towarzyszyła swojemu mężowi do samego końca – do chwili, gdy umierał w upokorzeniu, dręczony chorobami i niedostatkiem. Sama odeszła w 1895 r., w wieku 82 lat, a w akcie jej zgonu jako przyczynę wskazano cukrzycę⁵⁰. Uroczystości żałobne drugiej żony margrabiego Wielopolskiego

⁴⁴ Najprawdopodobniej Roman Załoski (1793–1865) – adiutant Wielkiego Księcia Konstantego, urzędnik Królestwa Polskiego, członek Towarzystwa Patriotycznego, działacz emigracyjny.

⁴⁵ Najprawdopodobniej Adam Potocki (1822–1872) – polski polityk galicyjski, jeden z twórców krakowskiego stronnictwa konserwatywnego.

⁴⁶ APK, AOM, sygn. 2/70, *List Pauliny Wielopolskiej do męża Aleksandra z kwietnia 1860 r.*, k. 224–225.

⁴⁷ Helcel we *Wstępie. Do Czytelnika* sam mianuje się wydawcą. *Vide*: A.Z. Helcel, *Listy Jana Sobieskiego do żony Maryi Kazimiry wraz z listami tej królewskiej rodziny i innych znakomitych osób przez Jerzego Samuela Bandtkiego z oryginałów archiwu niegdyś Sobieskich przepisane uporządkował i dalszemi aż do roku MDCCXXXVII dochodzącemi pomnożył tudzież przypisami objaśniającymi zaopatrzył Antoni Zygmunt Helcel. Wstęp. Do Czytelnika*, [w:] *Biblioteka Ordynacji Myszkowskiej...*, s. XI.

⁴⁸ APK, AOM, sygn. 2/70, *List Pauliny Wielopolskiej do męża Aleksandra z 26 kwietnia 1860 r.*, k. 228–229.

⁴⁹ APK, AOM, sygn. 2/70, *List Pauliny Wielopolskiej do męża Aleksandra z kwietnia 1860 r.*, k. 222–223.

⁵⁰ APK, AOM, sygn. 6/219, *Testimonium obitus ac sepulturae*, k. 27.

odbyły się 14 marca w kościele pw. Św. Krzyża w Krakowie, w którym to mieście mieszkała od śmierci męża. W lipcu tego samego roku dokonano złożenia trumny z ciałem Pauliny w grobowcu rodzinnym w Młodzawach⁵¹, co, wbrew życzeniu jej najbliższych, stało się wydarzeniem publicznym⁵².

Nakreślona przez autorkę sylwetka Pauliny z Potockich Wielopolskiej oraz krótki opis jej relacji z margrabią stanowią jedynie wstęp do szerszych rozważań na temat roli kobiety w XIX-wiecznej rodzinie i szerzej – społeczeństwie. Zdaniem autorki, kobieta dzięki odebranej edukacji i środowisku, w którym się wychowywała, w pełni wpisywała się w ówczesne ideały żony – kobiety wykształconej, wdzięcznej i podporządkowanej mężowi, lecz jednocześnie umiejscowiającej go w realizacji jego ambicji. Jednak to, co wyróżniało Paulinę na tle innych kobiet z jej epoki, to jej wyjątkowe zrozumienie i zainteresowanie „męskim” światem polityki. Była świadoma nie tylko otaczających ją realiów społecznych i kulturowych, ale także kluczowych zagadnień politycznych, co w tamtym czasie stanowiło rzadkość wśród kobiet, nawet tych z wyższych sfer.

Mimo tej wyjątkowej cechy, która nadawała jej postaci nieco bardziej progresywny charakter, relacja między Pauliną a jej mężem pozostawała zgodna z ówczesnymi normami. Związek Wielopolskich można traktować jako modelowy przykład małżeństwa arystokratycznego XIX w., w którym to mąż pełnił rolę autorytetu i przywódcy, a od żony oczekiwano całkowitego podporządkowania i oddania. Takie układy były powszechne wśród ówczesnej arystokracji, gdzie kobieta, choć często dobrze wykształcona i znająca świat, w praktyce podporządkowywała swoje życie i ambicje planom oraz celom męża. Paulina, mimo swojego intelektu i zaangażowania, nie była w stanie przekroczyć tych granic społecznych, choć jej przykład pokazuje, że kobiety w tamtym czasie mogły odgrywać subtelne, choć ograniczone, role w życiu politycznym i społecznym.

BIBLIOGRAFIA (BIBLIOGRAPHY)

Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie

Księgi metrykalne parafii rzymskokatolickiej św. Andrzeja w Warszawie, sygn. 176, *Księga chrztów, czerwiec 1813 r.*

⁵¹ APK, AOM, sygn. 6/219, *List Ignacego Wojnowskiego z 28 czerwca 1895 r.*, k. 23.

⁵² „Gazeta Kielecka” 1895, nr 56, s. 2. Więcej informacji o pogrzebie i upamiętnieniu Pauliny z Potockich, zob.: A. Staniszevska, *op. cit.*, s. 193–205.

Archiwum Państwowe w Kielcach

Archiwum Ordynacji Myszkowskich, sygn. 2/62, *Listy Teresy Wielopolskiej do męża Aleksandra Wielopolskiego*; sygn. 2/63, *Listy Aleksandra Wielopolskiego do żony Teresy z Potockich Wielopolskiej*; sygn. 2/70, *Listy Pauliny Wielopolskiej do męża Aleksandra Wielopolskiego*; sygn. 6/219, *Zgon i pogrzeb Pauliny margrabianki Wielopolskiej*.

Źródła drukowane

Biblioteka Ordynacji Myszkowskiej. Zapis Konstantego Świdzińskiego. Rok 1860, Kraków 1860.

„Dziennik Praw Królestwa Polskiego”, t. 10, nr 41, b.m.w. 1825.

Helcel A.Z., *Listy Jana Sobieskiego do żony Maryi Kazimiry wraz z listami tej królewskiej rodziny i innych znakomitych osób przez Jerzego Samuela Bandtkiego z oryginałów archiwu niegdyś Sobieskich przepisane uporządkował i dalszemi aż do roku MDCCXXXVII dochodzącemi pomnożył tudzież przypisami objaśniającemi zaopatrzył Antoni Zygmunt Helcel. Wstęp. Do Czytelnika*, [w:] *Biblioteka Ordynacji Myszkowskiej. Zapis Konstantego Świdzińskiego. Rok 1860*, Kraków 1860.

Hoffmanowa z Tańskich K., *Pamiętka po dobrej matce, czyli ostatnie jej rady dla córki*, przedmowa P. Krakowowa, Warszawa 1872.

„*Jak Ty będziesz zadowolony, to i ja będę zadowolona*” *Listy Pauliny i Aleksandra Wielopolskich z lat 1860–1862*, opr. A. Staniszeńska, Łódź 2025.

Kodex Napoleona z przypisami. Xiąg trzy, tłum. F.K. Szaniawski, Warszawa 1810.

Meynier J.H., *Wzór dla dziewcząt iak się przyzwoicie ukształcać powinny*, tłum. E.W. Kainke, Wrocław 1822.

Popiel P., *Pamiętniki*, Kraków 1927.

Pradel E., *Sztuka podobania się mężowi*, Warszawa 1834.

Prawo o małżeństwie, [w:] *Prawo cywilne obowiązujące w guberniach Królestwa Polskiego. Z uzupełnieniami po koniec roku 1876*, zebrał K. Hube, z. 1 (*Ustawy przechodnie do Kodexu Napoleona. Kodex cywilny Królestwa Polskiego z r. 1825. Prawo o Małżeństwie z r. 1836*), Warszawa 1877, s. 207–286.

Zamoyska z Czartoryskich Z., *Rady matki spisane dla córki w dzień ślubu*, Warszawa 1825.

Prasa

„Gazeta Kielecka” 1895.

„Słowo” 1895.

Opracowania

Duchniewski F., Bartoszewski G., *Powstanie Zgromadzenia Felicjanek*, „Prawo Kanoniczne: kwartalnik prawno-historyczny” 1968, nr 11, s. 109–151.

Kieniewicz S., *Powstanie styczniowe*, Warszawa 1972.

Kita J., *Kobiety sposób postrzegania świata polityki i polityków w 1. połowie XIX wieku (studium wybranych przypadków)*, [w:] *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 2, „Portret kobiety”. *Polki w realiach epoki*, red. J. Kita, M. Sikorska-Kowalska, s. 9–21.

Kita J., *Rola kobiet w życiu i działalności margrabiego Aleksandra Wielopolskiego*, [w:] *Polska w XIX i XX wieku. Społeczeństwo i gospodarka*, red. W. Caban, M.B. Markowski, J. Muszyńska, M. Przeniosło, Kielce 2013, s. 275–285.

- Kita J., *Tomasz Potocki (1809–1861). Ewolucja postaw ziemianina polskiego*, Łódź 2007.
- Skałkowski A.M., *Aleksander Wielopolski w świetle archiwów rodzinnych*, t. 1, *Margrabiego lata przedhistoryczne 1803–1860*, Warszawa 2019.
- Skałkowski A.M., *Aleksander Wielopolski w świetle archiwów rodzinnych*, t. 2, *Margrabiego i Polski tragedia 1861–1877*, Warszawa 2019.
- Staniszewska A., „Omylna piękność i marna jest próżność. Niewiasta bojąca się Boga będzie chwalona”. Uroczystości pogrzebowe Teresy i Pauliny z Potockich Wielopolskich, [w:] *Życie prywatne Polaków w XIX wieku*, t. 13, „Requiem”, red. J. Kita, M. Korybut-Marciniak, Łódź–Olsztyn 2025, s. 193–205.
- Stankiewicz Z., *Dzieje wielkości i upadku Aleksandra Wielopolskiego*, Warszawa 1967.
- Żarnowska A., *Przedmowa*, [w:] *Kobieta i społeczeństwo na ziemiach polskich w XIX wieku*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 1995, s. 3–4.
- Żor A., *Ropucha: studium odrzucenia*, Toruń 2007.

Netografia

- Bochniak P., *Felicjanki z Chrobrza*, <https://chroberz.info/serwis/index.php/czy-wiesz-ze/1895-siostry-felicjanki-z-chrobrza> [dostęp: 01.12.2024].

SUMMARY

Love, Loyalty, or Duty? The Marriage of Margrave Aleksander Wielopolski and Paulina Wielopolska, née Potocka

The aim of the article is to present and discuss the marital relationship between Paulina Wielopolska née Potocka and her husband, margrave Aleksander Wielopolski and to assess whether the woman's attitude fit the model of the 19th-century ideal wife. The basis for developing the topic is the correspondence exchanged between spouses and other family members, collected in the State Archives in Kielce, which reveals both a close emotional bond and tensions in their relationship, as well as handbooks from the 19th century.

Paulina née Potocki's letters addressed to her husband show her concern for her partner's health and affairs and her involvement in family life, but also reveal the difficulties resulting from Aleksander's absence and everyday challenges. Despite emerging tensions and hidden grievances, Paulina remained loyal and devoted, as was expected from women at that time. The analysis of the couple's relationship allows us to understand the dynamics of their relationship and Paulina's role in Alexander's life and decisions, at the same time constituting an example of a typical 19th-century relationship of the Polish aristocracy.

Keywords: Kingdom of Poland, 19th century, Paulina Wielopolska née Potocka, margrave Aleksander Wielopolski, marriage, role of a woman and a man in a relationship, patriarchy